

*Кельман М. С.,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії, історії та філософії права**Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»**Коваль І. М.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри теорії, історії та філософії права**Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО СУБ'ЄКТИВНУ СТОРОНУ ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ В ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Анотація. Однією з найважливіших соціальних проблем сучасності є наближення людини до права. Безсумнівно, воно тією чи іншою мірою для більшості людей у практичній площині відбувається через юридичні взаємовідносини з органами публічної влади, коли людина звертається до них з метою набуття або захисту своїх суб'єктивних прав. Тому розвиток сучасного суспільства пов'язується з підвищенням ролі та значення правового регулювання. Саме рівень упорядкованості суспільних відносин, чітке визначення меж правового впливу, наявність дієвих механізмів реалізації права є важливими чинниками забезпечення ефективності права як засобу управління суспільством. Реалізація правових вимог завершує процес правового регулювання суспільних відносин, уособлюючи тим самим певний результат. Особливою формою реалізації права є правозастосування як найбільша за обсягом ланка юридичного процесу, спрямована на індивідуалізацію абстрактних правових приписів.

Проблематика правозастосування є засадничою для вітчизняної юриспруденції. Завдяки правозастосовним канонам право «з книг» екстраполюється в реальне життя.

Незважаючи на доктринальну оформленість і певну догматичність, учення про правозастосування потребує подальшої інновації, що є неможливою без критичного предметного аналізу діяльності суб'єктів правозастосовної діяльності. У цьому контексті всебічне дослідження особливостей правозастосовної діяльності в умовах формування правової держави має не тільки теоретичний (пізнавальний), а й вагомий практичний потенціал. Саме діяльність інституцій у такій державі, без перебільшення, проходить через знакові віхи життя будь-якої людини. Тому вивчення особливостей стадійності правозастосування, його якості, ефективності сприятиме подальшій конкретизації функціональної спрямованості зазначених органів, удосконаленню нормативного забезпечення їхньої діяльності, визначенню перспектив докорінної модернізації правозастосовного процесу через його цифровізацію, упровадження електронних баз даних тощо.

Ключові слова: право, суб'єкт, правозастосовна діяльність, правова держава.

Постановка проблеми. Проблематика правозастосування є засадничою для вітчизняної юриспруденції. Завдяки правозастосовним канонам право «з книг» екстраполюється в реальне

життя. Через природу правозастосування виявляється характер юридичних взаємовідносин між людиною та державою, формується уявлення про унікальність тієї чи іншої національної правової системи.

Отже, доведено: правозастосування – універсальний елемент механізму функціонування будь-якої держави, його місце й роль у правовій державі такі самі, як і в неправовій; аргументовано, що реалізація в правозастосуванні ідеалів правової держави передбачає трансформацію як суб'єктивної, так й об'єктивної її сторін; специфічні риси суб'єктивної сторони правозастосування відображають ті змістові особливості, які притаманні йому в правовій державі.

Різні аспекти правозастосування досліджували С. Бобровник, О. Богінч, Д. Бочаров, Ю. Власов, М. Гнатюк, С. Гусарев, Ж. Дзейко, В. Дудченко, Л. Завадська, М. Кельман, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, О. Лаба, В. Лемак, С. Лисенков, Л. Макаренко, Б. Малишев, О. Москалюк, В. Нагребельний, І. Невзоров, Н. Оніщенко, О. Павлишин, О. Петришин, Н. Пархоменко, П. Рабінович, М. Рісний, О. Скакун, Ю. Шемшученко та ін.

Метою статті є обґрунтування базових принципів організації й методики здійснення правозастосування в правовій державі, а також напрацювання таких шляхів і засобів удосконалення системи правозастосування, що сприяють реалізації ідеалів правової держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. 3-поміж найцікавіших проблемних запитів стосовно нашої теми – спроба з'ясувати обсяги наявного інформативного ресурсу, пов'язаного із суб'єктом права загалом. Як з'ясувалося, спостерігається досить тривожна картина щодо розуміння суб'єкта права. Зазначимо, що наявна невизначеність у тому, кого або що варто вважати суб'єктом права, які його ознаки характерні, якими властивостями він наділений тощо, свідчить про те, що в юридичній науці не сформовано міцних теоретичних підстав обґрунтування статусного визначення суб'єкта права. У ньому об'єктивно відображена та ситуація, про яку справедливо пише проф. М. Козюбра, аналізуючи загальний рівень. На думку вченого, доля теорії права багато в чому залежить від подальшого еволюційного поступу в розумінні насамперед суб'єкта права, його сприйняття в правових реаліях. Орієнтуючись на це слушне застереження загальновизнаного авторитетного

теоретика права, зважаючи на низку поширених положень із проблем суб'єкта права, зробимо кілька невтішних застережень, які, на наш погляд, конче потрібні для загальної характеристики нашої проблемної ситуації.

По-перше, доводиться констатувати факт незадовільного рівня юридичних знань про суб'єкта права на протигагу знанню про норми права; суб'єкт права вилучається з нормоцентристської правової картини світу, де нормативні акти, наче розумні істоти, регулюють, забороняють, дозволяють практично все; суб'єкт права є лише пасивним виконавцем чужої волі, приписів; то ж актуалізується питання про переміщення акценту з норми права на суб'єкт права.

По-друге, система суб'єктів права як вітчизняних, іноземних і міжнародних, публічних і приватних повинна розглядатися теорією права в усій повноті.

По-третє, у юридичній науці досі принципово не вирішено залишається питання правової форми суб'єкта права, тому доречно вести мову про ідею розроблення правової персонології, запропонованої вітчизняним ученим О. Тарасовим.

Здебільшого превалює нормоцентристський підхід до дослідження правосуб'єктності, що розглядає своїм основним предметом не суб'єкта права, а систему правових норм. У зв'язку з цим варто ідентифікувати державу як особливу правову особу, а не зводити її до рівня юридичної особи, як це пропонується.

Специфіка суб'єктивної сторони правозастосування в правовій державі узалежнена від досягнення найбільш загальних особливостей і закономірностей правосвідомості суб'єкта правозастосування, забезпечення йому місця й ролі в детермінації правозастосовних дій. Вимагається визначити, чи є таке функціонування специфічним за своїм механізмом, бо його специфічні результати стають наслідком особливих ідейно-ціннісних підстав правозастосовних дій і рішень. Крім того, самостійного вирішення вимагає питання, чи розширюється в правозастосуванні, яке здійснюється в правовій державі, свобода умовиводу, чи залишається незмінними співвідношення раціонального та ірраціонального, інтелектуально-вольового й емоційно-чуттєвого моментів суб'єктивної сторони [1].

Необхідно насамперед визначити особливості суб'єктивної сторони правозастосування в правовій державі, для чого потрібно розкрити зміст суб'єктивної сторони правозастосування на загал. Однозначності серед науковців із цього питання ще не досягнуто. Низка дослідників пов'язує суб'єктивну сторону правозастосування з функціонуванням правосвідомості суб'єкта правозастосування, що здійснюється ним як внутрішня, розумова діяльність. Так, І. Дюрягін виходить із того, що суб'єктивна сторона (внутрішня) сторона суб'єкта правозастосування є інтелектуально-вольовим за своїм змістом процесом, у межах якого «відбувається сприйняття, спостереження, пізнання, здійснюються різні мисленнєві операції, які призводять до формування внутрішнього переконання» [2, с. 125]. Ю. Тихомиров, характеризуючи суб'єктивну сторону правозастосування, указує на те, що її дослідження не передбачає аналізу «розумової діяльності суб'єкта правозастосування з напрацювання і прийняття правозастосовних рішень» [3, с. 23]. Н. Неновські зазначає, що суб'єктивна сторона пов'язана «з особистісними якостями суб'єкта правозастосування: рівнем правової культури, якістю професійної правосвідомості, комунікаційними якостями, надійністю внутрішньої цензури тощо» [4, с. 67–75].

Інші дослідники виходять із того, що суб'єктивну сторону правозастосування становить внутрішня, розумова діяльність не тільки суб'єкта правозастосування, а й інших учасників правозастосовних відносин. Так, В. Лазарев та І. Левченко відзначають, що «у механізмі застосування права й управління його здійсненням об'єктивна та суб'єктивна сторони відображають не тільки індивідуальні (особистісні) ознаки реалізації правових приписів кожним учасником правового процесу, а й інтегральні ознаки й властивості сукупної діяльності багатьох осіб, які беруть участь у правозастосування в тій чи іншій соціально-правовій якості» [5, с. 56]. А. Лутковська вказує, що «суб'єктивна сторона правозастосування постає, як зіставлення інтелектуальної свідомості й чуттєвого сприйняття юридично значущої ситуації та правових норм, що її регулюють, і як наслідок-зіставлення волі всіх без винятку учасників конкретного правозастосовного провадження» [6, с. 55].

З двох викладених підходів, на нашу думку, більш обґрунтованим є перший. Звісно, інші, крім суб'єкта правозастосування, учасники правозастосовних відносин впливають на правозастосування, у тому числі суттєву роль відіграють особливості їхнього правового мислення, чуттєвого сприйняття ситуації. Проте такі особливості варто розглядати як фактори, що впливають на правозастосування, не включаючи їх безпосередньо в зміст суб'єктивної сторони.

Ця проблема в межах другого підходу розглядається в контексті питання про суб'єктивну сторону правозастосовних відносин, а не правозастосування як організованої діяльності, як елемента державно-владного регулювання. Правова діяльність і правові відносини не можуть бути ототоженні, оскільки об'єктивно характеризують наявну реальність у різних аспектах. Що стосується безпосередньо суб'єктивної сторони правозастосування як внутрішньої, розумової діяльності, яка виконується суб'єктом застосування норм права, то тут варто особливо обумовити, що вона не вичерпується інтелектуальною діяльністю.

У правовій вітчизняній науці досить широко представлена й прямо протилежна точка зору, яка репрезентує уявлення про правозастосування як діяльність, що опирається передусім на ірраціональні фактори, інтуїцію суб'єкта правозастосування. Варто підтримати тих учених, котрі відкидають обидві крайнощі, визнають, що правозастосування із суб'єктивного боку характеризується поєднанням раціонального й ірраціонального, ідеології та психології. Оскільки правосвідомість функціонує як єдина й складна система, представлена ідеологічними та психологічними компонентами, то «юридичне мислення ... протікає ... завжди з психологічними переживаннями» [7, с. 258]. Відповідно, суб'єктивна сторона правозастосування включає поряд з інтелектом і чуттєвий, емоційний компонент.

Суб'єктивна сторона правозастосування в правовій державі передбачає, що відповідну роль у функціонуванні правосвідомості суб'єкта правозастосування відіграє інтелектуальний компонент, а психологічний лише опосередковує його дії. Це зумовлюється тим, що узгодження будь-якого акта поведінки з нормами права, тобто забезпечення правового характеру такого поведінкового акта, неможливе без попередньої інтелектуальної діяльності. Варто підкреслити, що саме інтелектуальною, а не емоційно-чуттєвою або інтуїтивною. Як уважає Л. Луць, саме «акт вольовий, готується ... саме інтелектуальним процесом. Тільки після того, коли людина освоїла себе, розпізнала, розумово сприйняла зміст права, – тільки після цього й можна

вести мову про її бажання підкорятися праву... Без такого сприйняття змісту права в голові суб'єкта неможливо твердити, що право послугувало одним зі стимулів його поведінки, а тому без цього не можна вести мову й про підкорення праву» [8].

Зважаючи на цю засторогу, суб'єктивну сторону правозастосування можна представити як опосередковану чуттєво-емоційними переживаннями інтелектуальну діяльність, спрямовану на вирішення завдань правозастосовного провадження, що супроводжується ухваленням таких вольових рішень, які кладуться в основу здійснюваних суб'єктом правозастосування значущих у правовому сенсі актів [9].

Розкриваючи особливості суб'єктивної сторони застосування норм права в правовій державі, варто насамперед згадати про мисленеві операції, які здійснюються суб'єктом правозастосування. При цьому необхідно враховувати, що характер таких операцій визначається передусім безпосередньо специфікою завдань, що вирішуються в правозастосовній діяльності [1].

Характер цих операцій свідчить про те, що, з огляду на механізми, завдяки яким функціонує правосвідомість суб'єкта правозастосування, суб'єктивна сторона правозастосування правової держави виявляється позбавленою будь-яких особливостей. Водночас своєрідність результатів кожної із цих операцій зокрема та їх система загалом свідчать про те, що суб'єктивна сторона правозастосування в правовій державі все ж набуває суттєвої специфіки. Подальший аналіз дає змогу переконатися в тому, що специфіка результатів правового мислення, які виражаються у вольових рішеннях суб'єкта правозастосування, визначаються тим, що міняється сама «система координат», у межах яких проводиться інтелектуальна діяльність.

Визначаючи як ідеологію, так і психологію провадження, принципи змістовно набувають можливості здійснювати системний і збалансований вплив на функціонування правової свідомості в єдності складних його компонентів, забезпечувати послідовність і логічність усієї системи інтелектуально-вольових операцій і оцінювальних актів, що характеризують суб'єктивну сторону правозастосовної діяльності.

Визначивши, що суб'єктивна сторона правозастосування в правовій державі набуває суттєвої специфіки саме через особливості ідеології та психології правового мислення, надалі необхідно визначити, яку роль відіграє творче начало в детермінації правозастосовних дій і рішень, чи є його роль у правовій державі якоюсь винятковою [1].

Уявлення про те, яке значення індивідуально-творчого в детермінації правозастосовних дій і рішень, характеризуються суттєвим різноманіттям. Якщо йдеться безпосередньо про правову державу, то тут забезпечити реалізацію вимог, що ставляться до правозастосування, виявляється неможливим, оскільки основним інструментом, який визначає межі творчої діяльності суб'єкта правозастосування, є закон України: «Формальність норм, яка приймається, знищує своєрідність та унікальність справи й не веде до справедливого правосуддя, критерії якого виняткові, у кожному окремому випадку» [2]. Тому в основі ухвалення правозастосовного рішення в правовій державі не може лежати тільки лише врахування гіпотези правової норми з фактичними обставинами, що мали місце, має стати творче конструювання, конкретизація характеристик правової поведінки, визначених нормою права, причому до такої міри, щоб запропонований спосіб дій без труднощів можна було реалізувати.

Проте гіпертрофованій суб'єктивізм тією мірою, що й «управління» свободою творчості, не сприяє приведенню системи правозастосування у відповідність до ідеалів і принципів правової держави. Правозастосування не може бути обмеженим творчою діяльністю суб'єкта правозастосування, оскільки в цьому випадку воно виявиться тотожним свавіллям.

Межі правозастосовного розсуду визначаються також змістом мети й завдань правозастосування, які є заздалегідь даними, а не вибираються суб'єктом правозастосування довільно, виходячи з власних уявлень та інтересів. Якщо суб'єкт, який застосовує право, моделює власну мету й завдання, відмінні від мети й завдань системи правозастосування, то останнє втрачає можливість бути елементом механізму функціонування правової держави, не може в такому режимі відтворюватися тільки як елемент механізму функціонування бюрократичної держави.

Крім того, межі суб'єктивності визначаються вимогами, яким підпорядковується діяльність суб'єкта правозастосування, а визнання обов'язковими для правозастосування в правовій державі вимог правової законності передбачає також обмеження суб'єкта правозастосування справедливими й легітимними юридичними приписами.

Висновки. Отже, для індивідуальної творчості в правозастосовній діяльності, що здійснюється в правовій державі, є цілком визначені кордони, межі розсуду даються не юридичним законом, а правом – або безпосередньо, через детермінацію тих параметрів правозастосування, поза якими воно перестає бути самим собою і трансформується в бюрократичне свавілля. Будь-яка суб'єктивність допустима з огляду на правомірність, а не легальність.

Література:

1. Бобровник С.В. Компромiс i конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу : монографія. Київ : Юридична думка, 2011. 384 с.
2. Дюрюгін І.Я. Право и управление. Москва : Юрид. лит., 1981. 158 с.
3. Тихомиров Ю.А. Правовое регулирование: теория и практика. Москва : Формула права, 2010. 400 с.
4. Неновски Н. Право и ценности. Москва : Прогресс, 1987. 248 с.
5. Лазарев В.В. Эффективность правоприменительных актов. Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1975. 138 с.
6. Лутковська А.В. Застосування судами України при здійсненні правосуддя статті 6 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини. *Право України*. 2004. № 8. С. 30–33.
7. Павлишин О.В. Правозастосування як об'єкт філософсько-правових досліджень. *Право України*. 2004. № 8. С. 21–24.
8. Луць Л.А. Уніфікація судової практики – важливий засіб забезпечення належного правосуддя. Київ : АДЕФ, 2012. 224 с.
9. Казанчан А.А. Правозастосувальна діяльність органів місцевого самоврядування України: питання теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2005. 233 с.
10. Невзоров І.І. Межі правозастосувальної діяльності і проблеми законності. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2001. Спец. вип. С. 87–91.

Kelman M., Koval I. To the question of the subjective side of law enforcement in the rule of law

Summary. One of the major social problems of our time is the approximation of man to law. Undoubtedly, it goes, in one way or another, for the vast majority of people in the practical plane, through legal relations with public authorities, when a person appeals to them for the purpose of acquiring or

protecting their subjective rights. Therefore, the development of modern society is associated with the increased role and importance of legal regulation. It is the level of ordering social relations, clear definition of the limits of legal influence, the presence of effective mechanisms for the implementation of law are important factors for ensuring the effectiveness of law as a means of governing society. The implementation of legal requirements completes the process of legal regulation of social relations, thus embodying a certain result. A particular form of law enforcement is enforcement as the largest link in the legal process, aimed at individualizing abstract legal orders.

Changes occurring in society, reforming the basic spheres of his life activity require a theoretical rethinking of the nature, meaning and nature of law enforcement activity. This is connected with the emergence of completely new subjects of law enforcement, the transformation of the relationships of its participants, the need for theoretical justification of ways to improve the implementation process, increase its efficiency, the need to guarantee the rights and freedoms of citizens, strengthening their legal protection.

Law enforcement issues are fundamental to domestic jurisprudence. Thanks to enforceable canons, the law of "books" is extrapolated to real life. The nature of law enforcement reveals the nature of the legal relationship between a person and the state,

formulates an idea of the uniqueness of a particular national legal system.

Despite the doctrinal design and some dogmatism, the doctrine of law enforcement needs further innovation, which is obviously not possible without a critical substantive analysis of the activities of law enforcement actors. In this context, a comprehensive study of the features of law enforcement activity in the conditions of the formation of the rule of law has not only theoretical (cognitive), but also significant practical potential. It is the activity of institutions in such a state, without exaggeration, that passes through the landmark milestones of the life of any person. Therefore, studying the features of the law enforcement stage, its quality, efficiency will further specify the functional orientation of these bodies, improve the regulatory support of their activities, determine the prospects for a radical modernization of the law enforcement process through its digitization, implementation of electronic databases, etc.

In the theoretical perspective, scientific interest in the subject of law enforcement is no less significant in the rule of law. It is determined by the need for further development of ideas about the subjects of law enforcement, their competence, form and content of the law enforcement act, etc.

Key words: law, subject, law enforcement, rule of law.